

Muhafazakar Düşünce Dergisi, sayı: 11, s.143-156 (2007) de yayımlandı.

**FRANSIZ DEVİRİMİNE UZANAN YOLDA
JEAN -JEQUES ROUSSEAU**

Yrd. Doç. Dr. Hasan AYDIN
OMÜ Sinop Eğitim Fakültesi
haydin@omu.edu.tr

Bu makale, ünlü Fransız filozofu J. J. Rousseau'nun Fransız Devrimi'nin öncüleri üzerindeki etkisini ele almayı amaçlamaktadır. Bu nedenle makalenin geneli içerisindeki tartışma, Rousseau'nun tüm düşüncelerine odaklanmaktan çok, var olan uygarlığa yönelttiği eleştiriler ile uygarlığı yeniden yapılandırmak için sunduğu düşünceler üzerinde yoğunlaşmakta, özellikle eşitsizlik kavramının bakışını çözümlmeye çalışmaktadır.

1. Giriş:

Cenevre'de yoksul bir saatçi ve dans öğreticisinin oğlu olarak dünyaya gelen J. J. Rousseau (1712-1778)¹, cesareti ve düşünceleriyle içinde yaşadığı koşulların çelişkilerini kavrayıp, onları aşmaya çalışan, hem Fransız devriminin öncülerine hem de kendisinden yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkacak olan Marksist kökenli işçi hareketlerine esinler verecek denli özgün ve ayrıcalıklı bir düşünürdür.² Bu nedensiz değildir; çünkü onun düşüncelerinin genel dokusu irdelendiğinde, özgürlük, eşitlik, adalet, demokrasi gibi kavramlara dayanılarak var olan uygarlığın köklü bir eleştiriye tabi tutulduğu, mülkiyet ile fiilen yaşanan uygarlığın olumsuzlukları arasında köklü bir bağ kurulduğu görülür. Onun var olan uygarlığa yönelttiği eleştiriler ve bu eleştirilerine bağlı olarak uygarlığı yeniden yapılandırmak için öne sürdüğü düşünceler Fransız devrimcilerine, var olan uygarlığın olumsuz yapısının mülkiyet eşitsizliğinden kaynaklandığına olan vurgusu ise, işçi hareketinin öncülerine esin vermiştir.³ Onun düşüncelerinin etkili olmasında, *İtirafnar*'ında (*Les Confessions*) betimlediği olumsuz yaşamsal koşulların⁴, bu koşulların ona duyumsattığı duyguların etkili bir dille ifade edilmesi ile yapıtlarında genel halkın çıkarlarına ağırlıklı bir işlev yüklemesinin güçlü bir rolü olmuştur. Onun vatan sevgisine, özgürlük aşkına ve halkı sömürlere ve eşitsizliğe karşı duyulan nefrete, güçlü ve alışılmışın ötesinde etkili bir ifade vermesi yaşadığı koşulların kendi söyleminde nesnelleşmesinin bir sonucu olsa gerektir.

J. J. Rousseau'nun Fransız devrimin öncülerine olan etkisi, J. L. Lecercle'in deyişiyle iki boyutludur. İlki, devrimin kesin bir anında, halk yığınlarının yönetimini ele almış bulunan, Derebeylik Avrupa'sının hücumuna uğramış burjuva devrimini, bizzat burjuvaziye karşı kurtarmış olan küçük burjuvaziye bir doktrin sağlamış olmasıdır. Nitekim Fransız Devrimi'nin öncüleri arasında yer alan, Robespierre'ler, Saint Juste'ler, Thermidor'lar onun yapıtlarından beslenmişlerdir. İkincisi ise, yapıtları ve düşüncelerinin yanında, onlardan ayıramayacak olan üslubu ve anlatım tarzıdır.⁵ Gerçekten, onun yapıtları irdelendiğinde, düşüncelerini demokratik yığınları sürükleyebilecek, belagatlı, duygusal tonlu ve keskin ifadeli bir anlatımla ortaya koyduğu görülür. Onun devrimcilere

¹ Rousseau'nun hayatı için bkz. J. J. Rousseau, **İtirafnar**, cilt: I-II; çeviren: R. Nuri Güntekin, MEB Yayınları, İstanbul 1991, ss. 4 vd.; Alâeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, ss. 356-357; J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, çeviren: Erdoğan Başar, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, Anadolu Yayınları, Ankara 1968, ss. 11-30.

² Bkz. Hasan Aydın, **Eşitsizliğin Romantik Eleştirisi: J. J. Rousseau**, *İnsancıl Dergisi*, İstanbul 200/06, ss. 34-38.

³ Bkz. Hasan Aydın, **age.**, ss. 34 vd..

⁴ Bkz. J. J. Rousseau, **İtirafnar**, ss. 4 vd..

⁵ Bkz. J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, ss. 30-31.

olan ideolojik etkisi, var olan uygarlığa yönelttiği eleştiriler ile eleştirileriyle yerle bir ettiği uygarlığı yeniden yapılandırmak için ortaya koyduğu demokratik açılımlı düşüncelerdir. Bu açıdan onun Fransız devrimcilerine esinler veren düşüncelerini ortaya koyabilmek için, eşitsizlik temelinde yapılandığını söyleyerek var olan uygarlığa yönelttiği eleştirileri⁶ ve uygarlığı yeniden yapılandırmak için ortaya koyduğu düşünceleri ana hatlarıyla ele almak gerekmektedir.

2. J. J. Rousseau: Var Olan Uygarlığın Eleştirisi

J. J. Rousseau, ilk önce, var olan uygarlığa ve o uygarlığın yarattığı eşitsizliğe olan tepkisini ortaya koyar. O eylemsel, tarihsel ve kuramsal temelleri ışığında uygarlığı sorgular ve onun mülkiyet düzenine dayalı eşitsizlik temelinde yapılandığını gösterir, ona karşı cephe alır. Onun var olan uygarlığa yönelik eleştirisini, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma*'sında (*Discourse Sur Les Sciences Et Les Arts*)⁷ ve en gelişmiş biçimiyle, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*'sında (*Discours Sur L'origine Et Les Fondements De L'inglité Parmi Les Hommes*)⁸ görmek olasıdır. Rousseau'nun düşün dünyasındaki etkisi, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma* adlı yapıtıyla başlar. Bu açıdan onun düşün dünyasındaki etkisinin var olan uygarlığa yönelttiği eleştirilerle başladığını söylemenin bir sakıncası olmasa gerektir. Çünkü o, şöhretini, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma*'sına borçludur. Bu yapıt, 'bilimler ile sanatların yeniden doğması ahlakın düzelmesine yararmış mıdır' başlıklı bir soruya dayanılarak Dijon Akademisi'nin açtığı bir yarışma için hazırlanmış ve akademi tarafından ödüllendirilmiştir.⁹ Yapıtına yöneltilen eleştiriler düşünülürse, başarısında ve şöhretinde aldığı ödülünden çok, savunduğu aykırı ve sıra dışı düşüncelerin etkili olduğu görülür. Onun uygarlığa ve eşitsizliğe yönelttiği eleştirilerin ilk temellerini bu yapıtta bulmak olasıdır. Rousseau, bu yapıtında, yaşadığı dönemdeki filozofların ve düşün insanların genel kanısının aksine, bilimlerin, sanatların ve aklın gelişiminin insanların ilerlemesine hizmet etmediğini göstermeye girişmiş; tersine onların gelişiminin, insanın doğasını ve töreleri bozduğunu iddia etmiştir. Onca, insanların hayranlık duyduğu her şeye cepheden hücum etmek anlamına gelen söz konusu sav¹⁰, gerekçesiz bir sav değildir. Nitekim o, savını, bilimin özgürlükleri sınırladığı¹¹, insanlara uygarlık adına kölelik hayatını sevdirdiği¹², gelişimiyle erdemi yok ettiği¹³, bilimlerin özde hurafelerden doğduğu¹⁴, amaç olarak lükse hizmet ettiği¹⁵, kuşkuculuğu tetiklediği¹⁶, ileri sürdüğü argümanların spekülasyonlar içerdiği¹⁷ ve nihayet inancı ve dini yıktığı¹⁸ gibi gerekçelere dayandırmış ve her savını tarihsel örneklerle temellendirmeye girişmiştir. O, bilimlerin ve sanatların gelişiminin her dönemde erdemliliği bozduğunu ileri sürerek şöyle demektedir:

"Bilimlerimiz ve sanatlarımız ilerledikçe ruhumuz bozulmuştur. Bu yalnız bizim devrimize ait bir felaket midir, diyeceksiniz. Hayır, efendiler; insanda boş

⁶ Alâeddin Şenel'in *Siyasal Düşünceler Tarihi* adlı yapıtında, Rousseau'nun siyasal düşünceleri ortaya koyarken seçtiği başlık oldukça anlamlıdır. O, 'Rousseau: Eşitsizlikçi Düzenin Eleştirisi' adlı bir başlık kullanarak onun düşüncelerinin özünü ortaya koymuş olmaktadır. Bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 355.

⁷ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, çeviren: Sebahattin Eyyuboğlu, MEB Yayınları İstanbul 1997, ss. 11 vd..

⁸ Bkz. J. J. Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, çeviren: Erdoğan Başar, Anadolu Yayınları, Ankara 1968, ss. 77 vd..

⁹ Rousseau, şöhretini 1749'da Dijon Akademisi tarafından ödüllendirilmesine bağlar ve bunun kendi yaşamında felaketlere yol açtığını ima ederek şöyle der: "*Şöhret nedir ki? İşte ben şöhretimi şu zavallı esere borçluyum. Bana bir mükafat kazandırmış ve adımı tanıttırılmış olan bu eser, nihayet orta halli bir yazıdır... Bu ilk eser, yalnız değeri kadar rağbet görmüş olsaydı, onu yazan adam nice felaketlerden kurtulmuş olurdu.*" J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 9.

¹⁰ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 10.

¹¹ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 13.

¹² Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 13.

¹³ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 18.

¹⁴ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 28.

¹⁵ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 28.

¹⁶ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 29.

¹⁷ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 29.

¹⁸ Bkz. J. J. Rousseau, *İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk*, s. 30.

büyüklenmenin doğurduğu fenalıklar, yeryüzü kadar eskidir. Nasıl Okyanus sularının alçalıp yükselmesi gece bizi aydınlatan yıldızların düzenli etkisine bağlı ise, namus ve ahlakın akabeti de bilim ve sanatların gelişimine bağlıdır. Onların ışıkları ufkumuzda yükseldikçe, erdemin kaybolduğu görülmüş ve aynı olay her devirde ve her yerde vaki olmuştur.”¹⁹

Aslında düşünce tarihinde en yalın anlatımını Uzak Doğu kökenli Taoculuk'ta bulan²⁰ ve Rousseau'nun da yer yer değindiği gibi Eski Yunan'da kimi filozofların ifadelerinde yakalanabilecek olan anılan düşünce²¹, onun, bilimlerden ve sanatlardan çıkar elde eden bir kısım insanların yaşadığı zenginliğin ve lüksün ardında başkalarının yoksulluğunun yattığı düşüncesini çıkarsamasına neden olmuştur. O, anılan yapıtında çıkarsadığı bu sonucu, Dijon Akademisi'nin önerdiği 'insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı nedir ve bu eşitsizlik doğa kanununa mı dayanır' sorusu üzerine yarışmaya katılmak için kaleme aldığı *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* adlı yapıtında geliştirir. Bu yapıt, eşitsizliğin temeline, aklın, bilimin, sanatların ve insanlığın gelişimini ve eşitsizliğin en temel göstergesi olan mülkiyeti oturtan, insanlığın tarihsel gelişimini kuramsal bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışan ve tüm toplumsal kurumların doğal değil, yapay olduğunu göstermeye yönelik en temel uygarlık eleştirilerinden birisidir.²² Her ne kadar yapıt, akademi tarafından ödüle layık bulunmasa da, aslında orada savunulan düşünceler, aynı akademin, daha önce ödüllendirdiği *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma*'daki düşüncelerin bir uzantısından başka bir şey değildir. Bir başka deyişle, oradaki düşüncelerin, belli açılardan kurguya dayansa da, tarihselci bir bakış açısıyla temellendirilmesidir.

3. J. J. Rousseau:

Var Olan Uygarlığın Temelindeki İki Tür Eşitsizlik

Rousseau, *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* adlı yapıtında, var olan uygarlık ve onun temelinde yatan eşitsizliğin çözümlemesine, iki tür eşitsizlik saptayarak başlar. Bunlardan birisi doğal diğeri ise siyasaldır. O şöyle demektedir:

“İnsanlar arasında iki tür eşitsizlik görüyorum. Biri tabiat tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, beden ve zeka ya da ruh güçleri arasındaki farklardan ibaret olduğu için buna doğal ya da fiziksel eşitsizlik diyorum. Öteki bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ya da hiç değilse, yetkili kılınmış olduğu için, buna manevi ya da siyasal eşitsizlik adı verilebilir. Bu ikincisi, kimilerinin başkaları zararına yararlandığı, örneğin onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirilmiş olmak gibi ayrıcalıklardan ibarettir.”²³

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, oradaki vurgunun daha çok, siyasal eşitsizliğe olduğu görülür. Fakat, daha sonra göstereceğimiz gibi, doğal eşitsizlikle siyasal eşitsizlik arasındaki bağ tümüyle koparılmış değildir. Rousseau, bu eşitsizliğin nasıl oluştuğunu, uygarlık aracılığıyla nasıl kökleştirildiğini göstermek ve toplumsal kurumların insan yapıtısı olduğunu belgelemek için, ilk izlerini Eski Yunanlı Sofistler'de²⁴ bulduğumuz ve Thomas Hobbes²⁵ gibi filozoflarca da kullanılan bir yöntem baş vurur. Bu yöntem, oldukça kurgusaldır ve insanlığın erken dönemine ilişkin, bir diğer deyişle doğal haldeki insana ilişkin kimi varsayımlara dayanmaktadır. Aslında onun kurgusal yöntemine Coğrafi Keşifler sonucu

¹⁹ J. J. Rousseau, **İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk**, s. 18.

²⁰ J. J. Rousseau'nun bilimler ve sanatlara yönelttiği eleştirilerin neredeyse hemen hepsini Taoculuk'ta bulmak oldukça şaşırtıcıdır. Coğrafi Keşifler ve bilimsel buluşlar sonucu (pusula, buharlı gemi vb.) Uzak Doğu ile ilişkilerin arttığı düşünüldüğünde ihtiyatlı olmakla birlikte belli bir etkilenmeden söz etmek mümkün gibi gözükmektedir. Taoculuk'un bilime yönelttiği eleştiriler için bkz. Chuang Tzu, **Taoculuk Üzerine Meseller-Diyaloglar**, çeviren: Ömer Tulgan, Yol Yayınları, İstanbul 1996, s. 9 vd.

²¹ Rousseau, kendi görüşünü temellendirmek için özellikle Socrates'e, Montaigne'ye vb. düşünörlere baş vurur. Yine İran ve Arap düşüncesine yer yer gönderme yapar. Bkz. J. J. Rousseau, **İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk**, ss. 21 vd..

²² Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 77 vd..

²³ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 85.

²⁴ Bkz. Alâeddin Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, ss. 113-139.

²⁵ Bkz. Thomas Hobbes, **Leviathan**, çeviren: Semih Lim, YKY, İstanbul 1995, ss. 92 vd..

karşılaşılan gelişmemiş kabilelere ilişkin veriler de belli ölçülerde kaynaklık etmiştir. Oluşturduğu yöntem uyarınca o, zamanının toplumsal insanını, Saint Germain ormanlarında yapayalnız dolaşırken, toplumsal olan her şeyden soyutlamış, böylece doğal halde insan kavramına ulaşmıştır. Aristoteles'ten²⁶ beri benimsenen ve hemen tüm düşünürlerce kabul gören insanın daha başlangıçta sosyal bir varlık olduğu anlayışına eleştiren Rousseau, tüm tezlerini bütünüyle soyut ve hayal gücünün ürünü olan doğal halde insan kavramına dayandırmıştır. Bu soyut insanın ortaya çıkışını ve buna koşut olarak gün ışığına çıkan ve kök salan eşitsizliğin evrimini o, kabaca dört aşamalı tarihsel bir süreç olarak betimler. Üçüncü aşama, Rousseau'nun söylediklerine bakılırsa, kendisinin de içinde yaşadığı ve artık aşılması gereken bir aşamadır. İnsanlığın gerçek eşitliği sağlayacağı ve demokratik toplumu kuracağı bir üst aşamayı, yani dördüncü aşamayı hazırlayan koşulları içinde barındıran bu üçüncü aşama, yeni bir dönemin başlangıcının işaretlerini taşımaktadır. Uygarlığın kötülüklerini ortadan kaldıracak ve onu yeniden yapılandıracak dördüncü aşama, Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme (Le Contrat Social)* adlı yapıtında önerdiği yeni sözleşmeyle mümkün olacaktır; en azından o böyle inanmaktadır. Rousseau'nun sergilediği bu tarihsel evrimi J. L. Lecercile şöyle ifadelendirir:

“1-Başlangıçta insan tek başnadır; vahşi ve gelişmemiş bir hayvandan hemen hemen farksızdır. Bu insan hem barışçıl hem de değildir.

2-İlk insan topluluklarının oluştuğu dönem. Bu dönem insanın en mutlu yaşadığı dönemdir. Doğal hale göre bir ilerlemeyi temsil eder, fakat ilk düşkünlük belirtilerinin ortaya çıkışı bu döneme rastlar.

3-Özel mülkiyetin ortaya çıktığı ve toplumsal insanın oluştuğu dönem. Bu dönemde zenginler, mülklerini korumak için, her sosyal grubun katıldığı bir sözleşmeyle devleti oluşturmayı düşünürler. Ama burada aldatmak amacıyla yapılan hileli bir sözleşme söz konusudur. Bu sözleşme giderek istibdada kadar varır. Konuşmanın son bölümü tümüyle, zamanının toplumunu hedef alır.

4-Olumsuz sonuçlara varan hileli sözleşme yerine Rousseau, herkesin özgürlüğünü garanti altına alacak genel iradeye dayalı demokratik bir sözleşme ortaya koyacaktır.”²⁷

4. J. J. Rousseau:

Var Olan Uygarlığın Temelindeki Hileli Olan İlk İki Sözleşme

Görüldüğü gibi Rousseau, *Toplumsal Sözleşme* adlı yapıtında geçek sözleşmeyi önermeden önce yapılan ilk sözleşmeyi adil olmayan, özgürlük ve eşitliği yok eden hileli bir sözleşme olarak sunmaktadır. Bu sözleşme öncesinde, kimi gelişmelere bağlı olarak doğal haldeki insan kimi bozulmalara uğramış olsa da, gerçek bozulma sözleşmeden sonradır. Bu açıdan Rousseau'nun hayal gücünün ürünü olan ve Voltaire, ‘bizi yeniden hayvan yapmayı istemek için bunca zeka şimdiye kadar hiç kullanılmamıştı, eserini okuyup bitirince insanın içinden dört ayak üzerinde yürümek isteği geliyor’²⁸ dedirten doğal haldeki insan imgesi, sözleşme sonrası insanla tam bir karşıtlık içerir. Nitekim doğal haldeki insan, fiziksel açıdan öteki hayvanlardan hemen hemen farksızdır; hatta hayvanlardan bedensel açıdan daha güçsüzdür. Ancak hepsinden becerikli ve yeteneklidir.²⁹ Temel kaygısı, yemek içmek, barınak bulmak ve onu toplumsallaştıracak olan duygusal dürtülerini ve maddi gereksinimlerini tatmin etmektir. Rousseau, şöyle demektedir:

“Her türlü bilgiden ve aydınlıktan yoksun olan doğal halindeki insan sadece tabiatın verdiği basit dürtüleri duyabilir. Onun arzuları maddi ihtiyaçları aşmaz; onun evrende tanıdığı maddi ihtiyaçlar, sadece yiyecek, bir dişi, bir de dinlenmedir. Onu acı duymak ve açlık korkutur, ölüm değil.”³⁰

Onca bu doğal haldeki insanı hayvanlar karşısında üstün bir konuma getiren ve onu hayvanlardan ayıran iki önemli özellik vardır. İlki, eşitsizliğin gelişip pekişmesinde önemli bir rol

²⁶ Bkz. Aristoteles, **Politika**, çeviren: Mete Tuncay, Remzi Kiyabevi, İstanbul 1993, s. 9.

²⁷ J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, ss. 54-55.

²⁸ J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, s. 39

²⁹ Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 93 vd..

³⁰ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 103.

oynayan olgunlaşma ve evrimle yeteneğine sahip oluşu³¹; ikincisi ise, hayvanlar içgüdüsel olarak hareket etmelerine karşın, onun özgür oluşudur³². Bu özgür oluş, onu, doğaya olduğu gibi uymak yerine onu değiştirmeye itmiştir. Şu halde Rousseau'ya göre, insanı hayvandan ayıran en belirgin nitelik, Aristoteles'ten beri ileri sürüldüğü gibi, akıl değil, özgür oluşudur. Maddi ve duygusal gereksinimleriyle bu özgürlük, insanı olgunlaştıracak ve geliştirecektir³³. Doğal halde, bir sözleşme ve toplum olmadığı için, mutlu-mutsuz, iyi-kötü, adaletli-adaletsiz gibi ayrımlar yoktur. Çünkü sözleşme olmadığı için insanların birbirlerine karşı ödev ve sorumlulukları yoktur. Hobbes'un 'insanı insanın kurdu olarak gören'³⁴ doğal hal imgesine karşın Rousseau'nun doğal halinde her şey mükemmeldir.³⁵ Tabii ya da doğal eşitsizlik olarak sunulan, yaş, yetenek, sağlık, beden ve zeka gibi önemsiz farklılıkların dışında hepsi eşit ve özgürdürler. Sözleşme sonucu oluşan, devlet, hukuk, ahlak gibi uygarlığın doğurduğu kurumlar ve bunlara bağlı eşitsizlikler henüz mevcut değildir. Hepsinden önemlisi, uygarlığın temelini oturan mülkiyet bulunmamaktadır. Ancak Rousseau'ya göre, doğal halde bunların doğuşuna zemin hazırlayacak iç ve dış dinamiklerin olmadığını söylemek olanaksızdır. Nitekim bu dinamikler, insanları toplumsal sözleşme yapmaya itecektir. İnsanların zeka ve yeteneklerindeki gelişimi ile mülkiyetin ortaya çıkışının sonucu olan ilk sözleşme, güçlülerin ve zenginlerin bir komplosundan başka bir şey değildir. O, hileli olan ilk sözleşmeyi, dramatik ve etkili bir dille şöyle betimlemektedir:

“Onlar (zenginler) şöyle dediler: Zayıfları baskıya karşı güven altına almak, ihtiraslı kimseleri durdurmak, herkese kendisine ait olanın tasarrufunu temin etmek için birleşelim; herkesin uymaya mecbur olacağı, hiç kimsenin dışında kalmayacağı, zengine ve fakire karşılıklı ödevler yükleyecek, servetin kaprislerini tamir edip giderecek olan adalet ve barış kuralları oluşturalım. Kısacası kendi kuvvetlerimizi kendimize karşı çevirecek yere, bu kuvvetleri, bizi bilgece yapılmış kanunlara göre yöneten, birliğin bütün üyelerini koruyan, ortak düşmanları def eden, bizi sonsuz bir anlaşma içinde bulunduran, üstün bir iktidar halinde birleştirelim... Aldatılmaları kolay olan... insanları sürüklemek için bu nutkun eşdeğerinden çok daha azı bile yeterdi. Hepsi özgürlüklerini güven altına aldıklarını sanarak, zincirlere koşular... Topluma ve zayıflara yeni bukağular, zenginlere ise, yeni kuvvetler veren, doğal özgürlüğü bir daha geri dönmek üzere yok eden, mülkiyet ve eşitsizlik kanununu ebediyen kuran, ustalıkla bir gaspa hak payesi veren, bazı ihtiraslı kimselerin karı uğruna bütün insan türünü daha o zamandan çalışmaya, kulluğa ve sefalete boyun eğdiren, kanunların doğuşu böyle oldu ya da böyle olmuş olsa gerekir.”³⁶

Rousseau'ya göre, bu sözleşmeyle doğal halin tüm üstünlükleri altüst olmuş ve çarpık bir uygarlık oluşmuştur. Böylece halk bir daha geri dönmek üzere, kulluğa ve sefalete mahkum olmuştur.

5. J. J. Rousseau:

Var Olan Uygarlığın Temelindeki Diyalektik Süreç

Rousseau, gerek doğal halden toplumsal hale geçişte gerekse sözleşmenin doğuşunda belli bir ilerleme görmektedir. Ancak o, aynı şekilde insanlığın düşüşünü de bu ilerlemeye bağlamaktadır. Acaba bu ilerleme nasıl bir ilerlemedir? Rousseau'nun ilerleme imgesi, kendi içinde zıtlıklar ve çelişmeler taşıyan diyalektik bir süreçtir. İlerlemenin zıtlıklar ve çelişmelerle dolu karakterini kavrayışı, onu, döneminin düşünürlerden ayırdığı gibi, düşünce tarihinde onu özgün bir yere de yerleştirir. Çünkü o, tarihin diyalektik kavranışına doğru önemli bir adım atmıştır. O, tarihin diyalektik gelişiminde, iki önemli çelişmeye dikkat çeker. İlki, doğal ve siyasal eşitsizlik arasındaki çelişmedir. Çünkü onca, doğal eşitsizlik uygarlığın insanın gelişimine ve uygarlığın kurulmasına yol açarken aynı zamanda, siyasal eşitsizliğe de yol açmıştır. O şöyle demektedir:

³¹ Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 102.

³² Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 100.

³³ Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 100-101.

³⁴ Thomas Hobbes, age., s. 94.

³⁵ Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 91 vd..

³⁶ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 150-151.

“Yetenekler eşit olsaydı (yani doğal eşitsizlik olmasaydı), örneğin demir kullanılması ile besin tüketimi her zaman tam bir denge halinde bulunsaydı, durumlar bu halde eşit kalabilirdi. Fakat hiçbir şeyin korumadığı orantı birden koptu ve bozuldu. En güçlü olan daha fazla iş yaptı, en becerikli olan kendi yaptığı işten en fazla pay aldı; en zeki olan emeği kısaltmak için araçlar buldu; çiftçinin daha fazla demire ya da demircinin daha fazla ihtiyacı vardı; eşit çalıştıkları halde biri çok kazandı, oysa ötekinin eline ancak yaşayabilecek kadar bir şeyler geçti. Böylece doğal eşitsizlik değişim düzeninden kaynaklanan eşitsizlikle etkileşerek hissedilmeden açılıp gelişti.”³⁷

Rousseau'nun dikkatleri çektiği ikinci çelişme insanlığın gelişimindeki büyük devrimlere ilişkindir. Onun düşüncesinde, madenlerin işlenişi, tarımın keşfedilmesi, toplumun kurulması büyük devrimler olarak görünür. Fakat aynı zamanda, mülkiyet, hukuk, devlet gibi kurumlar aracılığıyla sefalet ve köleliğin doğuşunu da hazırlar. Nitekim Rousseau şöyle demektedir:

“Bu büyük devrimi meydana getiren iki sanat madencilik ve maden sanayi ile tarım olmuştur. İnsanı uygarlaştıran, insan türünü yitiren, şaire göre altın ve gümüştür; fakat filozofa göre, demir ve buğdaydır.”³⁸

Çağının aydınlanmacı filozofları, ilerlemeyi sürekli iyiye doğru gelişen bir çizgi olarak görürken³⁹, Eski Yunanlı filozof Herakleitos⁴⁰ gibi ilerlemenin çelişmeli ve diyalektik karakterini sezen Rousseau, bu açıdan Marks'ın Kapital'inde sunulan ana düşünceyi önelemiş gibidir. Nitekim Marks'ın faydalandığı, doğaları itibarıyla zıt olan, içlerinde bir çelişmenin bulunduğu süreçler, bir ucun zıddına dönüşmesi, nihayet bütünüün özü olarak yadsımayı yadsıma gibi diyalektik ilkeler aynıyla Rousseau'da da bulunmaktadır.⁴¹ Rousseau'ya göre, diyalektik sürecin belki de en kötü sonucu, mülkiyet denen durumun ortaya çıkışıdır. Çünkü onca mülkiyet, gücünün aracı olduğu gibi, her türden çekişmenin, anlaşmazlıkların, kavgaların, rekabetin, başkasının zararına da olsa hep kendi çıkarını koruma arzusunun ve her türden erdemsizliğin kaynağını oluşturur.⁴² Onca mülkiyetin kaynaklık ettiği anılan olumsuz sonuçları, J. Locke gibi onu kutsayan düşünürler bile görmezlik edememiştir. Söz gelimi J. Locke'a göre, mülkiyetin hiç bulunmadığı bir yerde, hırsızlık, haksızlık ve tecavüz de bulunmayacaktır.⁴³ Her türden kötülüğün, eşitsizliğin, bu arada da devletin ve uygarlığın kökleşme nedeni olarak gördüğü mülkiyetin doğuşunu Rousseau, isyankar ve dramatik bir dille şöyle ifadelendirmektedir:

“Bir toprak parçasını çitle çevirip, 'bu bana aittir' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine, 'bu sahtekara kulak vermekten sakınınız. Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz' diye haykırarak olan adam, insan türünü nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu.”⁴⁴

6. J. J. Rousseau'ya Göre Olması Gereken Uygarlık: Yeni Bir Sözleşme, Yeni Bir Eğitim ve Yeni Bir Ahlak Anlayışı

Var olan uygarlığın doğal olan her şeyi bozduğunu ileri süren Rousseau, uygarlığa ilişkin kara bir tablo çizip orada bırakmamıştır. Onun eleştirileri, beraberinde uygarlığı ıslah edecek, doğaya uygun ve olması gereken yeni bir uygarlık kuracak misyonu da kendi içinde barındırmaktadır. O, var olan uygarlığın kokuşmuşluğundan ve eşitsizliklerinden insanları kurtarmak için, yeni bir insan ve demokratik eşitliğe dayanan bir toplum projesi ortaya koyar. Bu, eleştirileriyle yerle bir ettiği uygarlığı, düzeltme ve yeniden yapılandırma çabasıdır. Fransız devrimcilerine esinler veren kısmen ütopyik temelli bu düşüncesini o, *Julie ya da Yeni Yeni Heloise (Julie Ou La Nouvelle Héloïse)*⁴⁵;

³⁷ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 145-146.

³⁸ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 142.

³⁹ Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, ss. 330 vd..

⁴⁰ Bkz. Macit Gökberk, **age.**, s. 25 vd..

⁴¹ J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, s. 50.

⁴² Bkz. J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, ss. 131 vd..

⁴³ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 140.

⁴⁴ J. J. Rousseau, **İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma**, s. 131.

⁴⁵ Bkz. J. L. Lecercle, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, s. 21.

ansiklopediye yazdığı *Ekonomi Politik (L'économie Politique)* adlı maddede⁴⁶, *Toplumsal Sözleşme (Le Contrat Social)*⁴⁷ ve *Emil ya da Eğitim Üzerine (Emile Ou Sur L'éducation)*⁴⁸ adlı yapıtlarında geliştirir. *Yeni Heloise*'de, gözlemediği aristokrasinin kokuşmuşluğuna karşı, bir burjuva aile erdem ülküsünü, kadın düşkünlüğü ve şehvet peşinde dolaşmaya karşı daha sağlam ve sağlıklı erdemli bir duygu hayatını ön plana çıkarır.⁴⁹ *Ekonomi Politik*'te ilk kez demokratik toplum kuramının temelini oturttuğu genel irade (volonté générale) kavramını ortaya atar⁵⁰, *Toplumsal Sözleşme*'de *Ekonomi Politik*'te önerdiği genel irade kavramını geliştirir ve eşitlik temelini oturan, genel iradeye dayalı demokratik bir toplumun nasıl yapılacağını göstermeye girişir.⁵¹ Nitekim onun hileli ilk sözleşme yerine *Toplumsal Sözleşme* adlı yapıtında ortaya koyduğu yeni sözleşme, eski hileli sözleşmenin oluşturduğu tüm olumsuzlukları gidermeye dönüktür ve uygarlığı genel iradeye dayalı demokratik bir anlaşmayla yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Onun sunduğu toplum idealinin temelini, insan doğasında yerleşik olan özgürlük ve hak eşitliği duygusu oluşturur. Burada Rousseau, insanlar arasındaki mülkiyet eşitsizliğini düzeltmenin tek yolunu, bütün zümre ayrıcalıklarını kaldıracak olan mutlak bir hak eşitliği sağlamada bulur. Devletin ödevi, uygarlık alanında doğanın istediklerini yerine getirmek, doğanın yasalarını gerçekleştirmektir. Cumhuriyetçi-demokratik devlet biçimini ideal sayan Rousseau, Locke ve Montesquieu'nun meşruti hükümdarlığı en iyi devlet biçimi saymalarını eleştirir. Ona göre bu sistemde sosyal sınıflar, hak bakımından eşit değildirlere; burada ayrıca hükümdara doğal ölçünün üzerinde haklar tanınmaktadır. Erkların ayrılması savını da yadsıyan Rousseau için sadece halkın iradesi egemendir ve onun saltık egemenliği bölünüp parçalanamaz. Devletin bütün varlık ve mekanizmasını işletip düzenleyecek olan genel iradedir. Onca insanlar özgür olarak doğar, ama kendilerini bir takım zincirlerle bağlanmış olarak bulurlar. Bu zincirleri kırmamanın yolu, insanın kendisinin isteyip onayladığı, yapı ve tutumuna kendi özgür iradesiyle bağlandığı bir devlet biçimini gerçekleştirmektir. Bu da yeni bir sözleşmeyle olasıdır.⁵² Rousseau, yeni kurulacak toplumun üyesinin nasıl yetiştirileceğini de ihmal etmemiş, *Emil* adlı yapıtında⁵³ onun genel çerçevesini çizmiş; bu toplumun üyesi olacak bireylerin, doğaya uygun bir eğitim yöntemiyle nasıl yetiştirileceklerini anlatmıştır. Onca eğitimin ana ölçütü doğal bireyin geliştirilmesidir. Ona göre var olan eğitim, insanın bireyliğini, kişiliğini hem vücudu hem de ruhu bakımından engellemiştir. Yapmacık bir sistemle, doğal hareket gereksinimlerini baskı altında tutmakla vücudu yozlaştırmış; otoriteye dayanan bir öğrenme ve tek yanlı kuramsal bir yetiştirmeyle ruhu bozmuştur. O, eğitimde tam bir natüralist anlayış ileri sürer. Çocuğun doğa içinde gereksinimlerini tam bir özgürlük ile gidererek büyümesini ister. Bu açıdan beden eğitimi ön plandadır. Ruh eğitiminin odağını ise, ruhun etkinliklerinin doğal temeli olan duygudur. Uygurluğun çıkmaza girmesini Rousseau, yalnız eğitimde değil, her alanda duygulara doğal haklarının tanınmamasında, doğanın bu içten gelen sesinin artık dinlenmeyip onu zihne bağımlı kılmada bulur. Bu düşüncesiyle o, her şeyi akla bağlamak, soyut ilkeler düzenlemek isteyen

⁴⁶ Bkz. J. J. Rousseau, "**Ekonomi**", Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü, (Diderot/D'alembert), çeviren: Selahattin Hilav, YKY, İstanbul 1996, ss. 180-186.

⁴⁷ Bkz. J. J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, çeviren: Vedat Günyol, İstanbul 1979, ss. 10 vd.. Burada Batı düşüncesinde gündeme gelen toplumsal sözleşme düşüncesi konusunda birkaç noktanın altını çizmek gerekir. Bu noktalardan ilki, toplumsal sözleşme düşüncesinin Eski Ahit'e (Tevrat) değin geriye gittiği ve dinsel bir zemine oturtulduğudur. Eski Ahit sözcüğü eski sözleşme anlamına gelmektedir ve Hz. Musa'nın Tanrı ile yaptığı anlaşmaya gönderme yapmaktadır. Aynı anlayışın izlerini İncil'e Yeni Ahit yani yeni sözleşme adının verilmesinde de yakalamak olasıdır. İkinci önemli nokta, toplumsal sözleşme düşüncesinin eski Yunanlı Sofist düşünürler tarafından da dikkate alındığı ve temellendirilmeye çalışıldığıdır. Bu düşünce, T. Hobbes, J. Locke, J. J. Rousseau gibi düşünürlerde toplum ele alındığında sık sık karşımıza çıkar. Üçüncüsü siyasal bağlamda sözleşme nosyonu bir yapıtı olarak dursa da, karşılıklı rızaya dayalı bir anlaşmayı gündeme getirdiği için demokratik açılımı olan bir sözcüktür. Bu açıdan Batı ile Doğu arasında devlete ve topluma bakış köktenci bir biçimde farklılaşmaktadır. Doğu'da devlet ve toplum söz konusu olduğunda böylesi bir anlayışla karşılaşılmaz. Orada toplum gereksinimlerin bir ürünü olarak görülür ve uyulması gereken kurallar, ya göksel ya da yersel erk tarafından insanların görüşüne baş vurulmadan onların çıkarlarını koruduğu düşüncesiyle üstün konulur. Dolayısıyla toplumun ya da devletin temelinde bir sözleşmenin bulunduğu düşüncesi yer almaz.

⁴⁸ Bkz. J. J. Rousseau, **Emil**, çeviren: H. Ziya Ülken ve A. R. Ülgener, S. Güney, İstanbul 1961, ss. 15 vd..

⁴⁹ Bkz. J. L. Lecercler, **Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri**, s. 21.

⁵⁰ Bkz. J. J. Rousseau, "**Ekonomi**", ss. 180-186.

⁵¹ Bkz. J. J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, ss. 10 vd..

⁵² Bkz. J. J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, ss. 10 vd.; Macit Gökberk, **age.**, ss. 384-385.

⁵³ Bkz. J. J. Rousseau, **Emil**, ss. 15 vd..

Aydınlanmanın rasyonalist tutumuna karşı çıkar. Onun doğal olana vurgusu ve duyguyu ön plana çıkarması, hem ahlak hem de din anlayışında da kendisini açığa vurur. Çünkü o, her ikisini de duygusal bir temele indirger. Rousseau, eğitim aracılığıyla yetiştirilecek doğaya uygun bireylerin eğitiminin uygarlıktan olumsuz yönde etkilenimini en aza indirmek için, çocukların eğitiminin önemli bir bölümünü uygarlığın etkisinden uzak yerlerde yapılmasını önerir ve Emil'i bir insanlardan ve mümkün olduğunca toplumdan uzakta yetiştirmeye özen gösterir.⁵⁴

6. Sonuç:

Eşitsizliğin doğal ve siyasal temellerini göstermek için bir yapıtı olan doğal halde insan kavramından hareket eden ve her şeyin mükemmel olduğu bu doğal halin insanın olgunlaşması ve evrilmesiyle bozulduğunu ileri süren Rousseau, insanın uygarlaşmasının önemli bir basamağını oluşturan ilk sözleşmeyi de güçlülerin bir komplosu olarak görmekte ve onu hileli bir sözleşme olarak nitelendirmektedir. Onca, insanlar arasındaki eşitsizliği kökleştiren ve her şeyi halk aleyhine döndüren ilk sözleşmenin olumsuz sonuçları, yine bir toplumsal sözleşmeyle aşılabılır. Bu açıdan o, *Toplumsal Sözleşme* adlı yapıtında önerdiği adil bir sözleşmeyle eşitsizliğin aşılabileceğine ve genel iradeye dayalı demokratik ve özgürlükçü bir toplumun kurulabileceğine inanmaktadır. Onun var olan uygarlığa karşı yönelttiği eleştiriler ile onun aşılması için sunduğu öneriler, Fransız Devrimi'nin öncülerine esin veren yönünü oluşturmaktadır. Fakat onun hayalini kurduğu toplum henüz gerçekleşmediğine göre bu aynı zaman da onun ütopyik yönünün de güçlü bir göstergesi olsa gerektir. Yine, her türden kötülüğün kaynağı olarak mülkiyeti görmesine karşın, onu yadsımaması, hem düşünce sistemindeki çelişkili unsurların hem de düşüncelerini mantıksal sonucuna götürmemesinin ilginç bir göstergesi olarak görülebilir. Belki de mülkiyeti, doğal eşitsizliğin bir uzantısı olarak görmesi ve mülkiyete dayanmayan bir ekonomik kuramın olabirirliliğine olanak tanıması, onu tümüyle ortadan kaldırmak için bir girişimde bulunmasına engel oluşturmuştur. Ancak onun hileli olan ilk sözleşmenin güven altına aldığı mülkiyete yönelttiği eleştiriler, yaklaşık bir asır sonra Marks ve Engels gibi işçi hareketinin kuramcılarının ve Proudhon, Baunin ve Kropotkin gibi anarşist filozofların elinde mantıksal sonucuna götürülecektir.

⁵⁴ Bkz. J. J. Rousseau, *Emil*, ss. 10 vd.; Macit Gökberk, *age.*, ss. 385-386.